

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ МІСЦЯ І РОЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

На основі аналізу історичного аспекту розвитку економічних теорій стосовно місця і ролі держави в регулюванні економіки розглядаються теоретичні засади сучасного державного регулювання

Постановка проблеми. Інституціональне середовище в макросистемах ринкової економіки формувалося близько 500 років, протягом яких розвивався набір правил, інститутів і норм поведінки суб'єктів економіки. Як наслідок, на початок XXI ст. в зрілих макросистемах склалася інституціональна база, здатна підтримувати ефективне функціонування господарського механізму.

В економіці, яка перебуває на стадії реформування, особливо гостро відчувається, що здійснення ефективної перебудови української економіки з метою подолання кризових явищ і досягнення сталого розвитку великою мірою залежать від вирішення теоретико-методологічних проблем трансформаційних перетворень, органічного поєднання ринкового і державного регулювання внутрішніх економічних процесів з урахуванням світових інтеграційних тенденцій розвитку. Зазначений процес розбудови ринкових інститутів передбачає здійснення інституціональних перетворень на всіх рівнях. Найсерйознішу роль відіграють інститути на макrorівні: адже саме вони визначають характер внутрішнього національного ринку і системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Інституціональні та структурні перетворення, які відбуваються в розвинутій макросистемі і макросистемі, що реформується, відрізняються за масштабами і спрямованістю. Так, приватизацію у Великобританії не можна назвати масштабним і системозмінюючим

перетворенням, хоча вона й проводилася на національному рівні. Приватизація в Україні, навпаки, є масштабним системозмінюючим перетворенням, яке трансформувало економічні і соціальні відносини в суспільстві. В цих умовах зростає ступінь невизначеності конкретної траєкторії розвитку макросистеми й особливого значення набуває аналіз теоретичних засад процесу державного регулювання. Українські вчені-економісти та установи Відділення економіки НАН України, як зазначає віцепрезидент НАН України І.Курас в статті “Суспільні трансформації і суспільні науки: проблеми методології”, активно застосовують сучасний методологічний інструментарій для вивчення трансформаційних процесів. У результаті опубліковані фундаментальні праці академіків Івана Лукінова, Валерія Гейця, Юрія Пахомова, члена кореспондента Олега Білоруса та багатьох інших. Інститут економічного прогнозування видав монографію “Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання”. Наукові дослідження останніх років обумовлені необхідністю розробки методологічних основ нової прогресивної моделі соціально-економічного розвитку нашої країни, складовою частиною якої є державне регулювання, тому що, “державна діяльність, яка забезпечує передумови переходу до нової якості макросистеми, є системною складовою, а поточне регулювання економіки – стабілізаційною”.

Дану проблему досліджували вітчизняні вчені І. Лукінов, Ю. Пахомов, І. Білоус,

М. Долішній, С. Дорогунцов, Л.І. Дмитриченко, О.Я. Лившиць, Г.П. Ляшенко, І. Михасюк, С.В. Мочерний, Б. Панасюк, М.Я. Петраков, А. Покритан, С.К. Реверчук, В. Федоренко, А. Чухно та ін. Проте відомі наукові результати не враховують достатньою мірою особливостей вітчизняних соціальних процесів. Недостатньо розробленою залишається проблема створення механізму ефективного державного регулювання розвитку та функціонування економіки з оптимальним поєднанням суто адміністративних і ринкових важелів, ігноруються специфічні особливості вітчизняної економічної системи.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених даній проблемі, низка питань залишається невирішеною. І тому залишається необхідність проаналізувати способи, методи та історичний аспект формування механізмів державного регулювання та визначити їх роль та значення для стабільного розвитку економічної системи. Сьогодні ні серед учених, ні, тим більше, серед представників законодавчої та виконавчої влади не існує єдиної аргументованої позиції щодо державного регулювання реально існуючої української економіки, стан якої характеризується як транзитивний, чи перехідний (система господарювання, де механізми ринкової саморегуляції лише формуються, а адміністративні методи впливу не трансформуються, а залишаються такими самими, як і за командної економіки). Строкатість висловлювань та амплітуда поглядів настільки великі, що варто акцентувати увагу на необхідності звернення до теоретичних і методологічних засад організаційно-правового впливу держави на економіку.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних витоків засад державного регулювання на основі соціокогенезу та реформаторського синтезу. Актуальність зазначеної проблеми, необхідність її подальшої розробки в умовах формування ринкового механізму у вітчизняній економіці обумовили тему статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, до початку 90-х років в Україні єдиним суб'єктом власності була держава. З настанням перехідного етапу її проголосили антиподом ринку, централізоване регулювання кваліфікували як "тотальне втручання", а скорочення сфери впливу економічних підойм державного регулювання стало головним пріоритетом перетворень на макрорівні. Всупереч теорії і практиці управління у країнах з розвинутою економікою, незважаючи на власний та іноземний досвід, державне регулювання втрачало вплив на відтворювальні процеси в економіці. Водночас втрачалися можливості реалізації головної мети державного регулювання – створення такої господарської системи, яка б орієнтувалася на вибір найефективніших варіантів використання наявних факторів виробництва та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності.

Розвиток ринкових відносин в Україні та її спрямованість на інтеграцію в економічно розвинуті євроструктури потребує формування подібного економічного і нормативно правового середовища в національній економіці. Головними економічними вимогами щодо цього є уніфікованість і дієвість ринкових механізмів ефективного функціонування суб'єктів підприємництва. До них належить і формування ефективного механізму державного регулювання. Державне регулювання є науково практичним набуток розвинутих ринкових економік. Найбільшого розвитку він набув в рамках англо-американської і західноєвропейської шкіл. Успішність реалізації концепції державного регулювання в певній країні обумовлена дієвістю його механізму в рамках локальної економіки.

Щодо України розв'язання складних проблем державного регулювання пов'язане з рядом певних перешкод. Це – некерованість економіки, що особливо відчувається у державному секторі, де держава добровільно втратила підйоми управління державними

підприємствами. Але справа не лише в екстенсивних межах присутності держави в економіці. Перехід до ринкових, нових для нас, форм господарювання по-іншому ставить питання про межу і рівень втручання в економіку. На перший погляд здається, що державне регулювання у попередній економічній системі було занадто пріоритетним. Насправді це не зовсім так. Одна із цілей економічної реформи – позбавити державу функцій монопольного власника ресурсів і розподілу створених матеріальних благ та послуг. При цьому важливими є не сама по собі відмова від державної власності як такої, а усунення лише її монопольного становища. Держава не відчужується від виконання своїх економічних функцій; усувається тільки тотальне одержавлення економіки. Таким чином ліквідується економічна безвідповідальність державних господарюючих суб'єктів, за якої відшкодування втрат через безгосподарність бере на себе суспільство, а не безпосередні винуватці. І вихід тут існує. Комерціалізація економічних відносин суб'єктів господарювання державного сектора спроможна вирішити цю проблему.

Аналіз сучасного стану економіки України свідчить, що механізм її державного регулювання не спрацьовує. Цікаво, що його застосування чи незастосування часто не залежить від спеціальних економічних знань суб'єкту управління підприємницькою структурою, а обумовлено суперечливими підходами та поглядами щодо сутності, проблем та методів ефективного застосування державного регулювання.

Звернемося до витоків цієї проблематики та проаналізуємо історичний аспект теоретичного обґрунтування та застосування практики державного регулювання.

Загальновідомо, що економічні закони – це закони суспільної діяльності, а суспільне виробництво існує завдяки внутрішнім, властивим саме йому законам. Дія цих законів проявляється не у кожному окремому явищі, а у вигляді певної панівної тенденції, яку

можна виявити лише у всій сукупності явищ і процесів, що відбуваються.

Економічна наука має багатовікове надбання, створене працею багатьох поколінь видатних учених розвинутих країн світу. А тому новітні дослідження, а також законодавство в галузі державного регулювання повинні враховувати основні положення базової теорії. Інакше всі зусилля будуть приречені на негативний результат.

Слід зазначити, що у всі часи питання про масштаби й глибину державного втручання в ринкову економіку шляхом використання різноманітних важелів були причиною тривалої напруженої полеміки. Одні економісти вважали, що ринок не потребує суттєвого державного коригування, інші не уявляли ефективної ринкової економіки без державного втручання, треті дотримувались ідеї обмеженого державного економічного регулювання. Всі ці точки зору знайшли відображення у концепціях і політиці економічного лібералізму й економічного дирижизму.

Пізнання суті цих явищ і процесів здійснюється шляхом абстрагування від випадкових, одиничних, поверхових ознак і виявлення на цій основі основоположних, таких, що відображають в узагальненому вигляді найсуттєвіші сторони суспільного виробництва.

Економічний лібералізм — напрям в економічній теорії, який заперечує необхідність суттєвого державного втручання в економічні процеси, оскільки конкурентний ринковий механізм сам здатний об'єктивно й оптимально регулювати економіку.

На початкових стадіях розвитку суспільства економічні закони реалізуються через стихійну діяльність людей, конкурентну боротьбу, тобто діють як стихійна сила. Найбільш видатні представники класичної політичної економії – В. Петті (XVII ст.), А. Сміт (XVIII ст.), Ж.-Б. Сей і Д. Рікардо (початок XIX ст.), а потім і їхні послідовники притримувались доктрини вільної конкуренції, вважали ринкову економіку врівноваженою й гармонійною, із

саморегульованою взаємодією попиту і пропозиції та постійним коливанням цін.

При цьому зауважимо, А. Сміт (1723-1790) – основоположник класичної теорії вільного ринку, автор наукової праці “Дослідження про природу та причини багатства народів” – хоч і вважав, що держава щодо регулювання економіки має виконувати виключно функції “нічного сторожа”, все ж мусив визнати, що саме обов’язком держави є обґрунтування та утримання таких суспільних установ і робіт, які є, можливо, найвищою мірою корисними для суспільства в цілому, проте не можуть своїм прибутком відшкодувати витрати окремої людини чи групи людей.

Класична економічна школа, що базувалася на працях А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Мілля, не мала теорії, яка б пояснювала нескінчений спад економіки і поширення безробіття і пропонувала “рецепти” виходу економіки з кризи. Згідно з докейнсіанськими класичними уявленнями ринкова система, що є саморегульованою, автоматично мала б вивести економіку з депресії.

Переконаними прихильниками незалежності економіки від державного втручання на рубежі XIX – XX століть були теоретики маржиналізму і засновники неокласичної теорії (Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Джевонс, Дж.-Б. Кларк, А. Пігу та ін.), які вважали, що господарський механізм здатний автоматично забезпечувати повне використання наявних ресурсів без державного втручання в економіку. Навіть тоді, коли на економіку можуть негативно впливати зовнішні фактори, такі як війни, політичні перевороти, біржові крахи, які тимчасово виводять її зі стану рівноваги, внутрішня здатність економіки до саморегулювання є достатньою, щоб через деякий час знову відновити такий рівень виробництва, який відповідає повному використанню ресурсів. Державне регулювання тут є зайвим.

У сучасних умовах ідеї економічного лібералізму значно модифікувалися. Принципово інший рівень загального

філософського та економічного світорозуміння із суттєвим коригуванням попередньої системи цінностей дали змогу вченим-економістам дещо по-іншому подивитись на роль та місце держави в суспільному житті.

Різноманітні течії неокласичного напрямку в економічній теорії уже не так беззастережно відкидають регулюючу роль держави. Але державне регулювання, на їх думку, повинно бути обмеженим. Зокрема, сучасні монетаристи обмежують регулюючий вплив держави сферою грошового обігу, а новоліберали визнають лише необхідність обмеженого втручання держави в економіку з метою підтримання сприятливих умов для функціонування ринкового механізму і соціального захисту населення.

XX і поч. XXI ст. вносять свої корективи. Радикальні економічні, соціальні й політичні зрушення зумовили руйнування застарілих стереотипів економічного світогляду щодо особливостей функціонування ринкової економіки. З’являється нова парадигма. Перевага надається необхідності активного втручання держави у соціально-економічні процеси. Це є характерним особливо для так званого економічного дирижизму.

Економічний дирижизм — напрям економічної теорії, що розвиває ідею активного втручання держави у макроекономічні процеси і таким чином її пристосування до нових умов суспільного відтворення.

Уявлення прихильників класичної теорії про здатність ринку до автоматичного регулювання економіки не витримувє випробування на практиці. Історичний досвід світової економіки показав, що держава змушена втручатися в економічні процеси. Особливо переконала в цьому світова економічна криза 30-х років (Велика депресія). Проаналізувавши її, англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) здійснив переоцінку класичних уявлень і вийшов на цікаві результати. У своїй роботі “Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей” (1936) він запропонував

альтернативну класичній теорію, в основі якої було покладено державне регулювання економіки. Поклавши в основу теорію й практику регулювання економіки шляхом використання державних фінансів, Дж. Кейнс висунув ідеї, які здійснили переворот в економічній теорії, і започаткували новий вектор розвитку економіки. Це була “кейнсіанська революція”.

Кейнсіанське обґрунтування необхідності співіснування змішаної економіки з регулюючою роллю держави було дійсно актуальним і результативним. Не випадково, воно спричинило вплив на всі напрями досліджень, пов'язаних із макроекономічним регулюванням. Нова теорія здійснила демаркацію так званого “рівноважного ринкового стану” і стану “повного використання” наявних виробничих ресурсів. На думку Дж.Кейнса, тільки розбіжність цих двох агрегатних станів економіки може забезпечити необхідну пропорційність розвитку економічної моделі й досягнення “золотого чотирикутника”: повна зайнятість, недопущення інфляції, забезпечення платоспроможного балансу і стійке зростання національного доходу. А основним інструментом реалізації політики управління попитом є державний бюджет. У кейнсіанській моделі він розглядається як організуючий фактор відтворення. Маневруючи різницею між доходами й витратами бюджету залежно від конкретних економічних умов, держава цілеспрямовано може впливати на обсяг сукупного попиту, а через нього на величину пропозиції.

Послідовники Дж. Кейнса доповнювали його теорію новими рекомендаціями й заходами державного регулювання ринкової економіки. Зокрема, значного поширення набуло програмування господарських процесів, регулювання ефективного попиту доповнювалось антикризовим та інфляційним регулюванням. Під впливом цих ідей держава активно сприяла розвитку науково-технічного прогресу, формуванню галузей із новітніми технологіями, видів економічної діяльності.

У 70-х роках радикально змінилася економічна ситуація і з'явилися зовсім нові проблеми щодо прикладних кейнсіанських розробок. У цей час у світі відбулося дуже багато подій: посилились інтеграційні процеси, розпалася Вестон-Вудська система, науково-технічний прогрес призвів до різкого розширення номенклатури виробів і швидкої зміни їх асортименту, а стимулювання ефективного попиту детермінувало високу інфляцію та призвело одразу до кількох криз (циклічної, структурної, енергетичної, екологічної тощо). Посилила ці процеси глобалізація світової економіки. Економіка і усі її проблеми об'єктивно потребували зміщення акцентів із раніше використовуваних методів централізованого впливу на ринкові важелі саморегулювання. Абсолютно нова економічна реальність вимагала нових методів оздоровлення економіки.

На озброєння були взяті нові економічні концепції макрорегулювання, які знайшли втілення у неоконсервативному економічному курсі урядів країн ринкової орієнтації. Неоконсервативна стратегія орієнтувалась безпосередньо на управління пропозицією шляхом стимулювання приватного підприємництва й нагромадження капіталу, на необхідність боротьби з бюджетним дефіцитом, який є одним із чинників інфляції, на рішучі заходи усунення інфляційних процесів за допомогою монетаристських методів. Політика неоконсерваторів створювала новітні умови для економічного зростання та досягнення ефективності суспільного розвитку.

На практиці ці ідеї являли собою сукупність монетаристських, неокласичних та неолиберальних підходів, що посідають центральне місце у сучасних економічних течіях і школах. Нині є неможливим суворо дотримуватися виключно однієї концепції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світовий досвід переконливо довів, що найбільший ефект державного регулювання економіки досягається в

результаті поєднання методів фіскальної (основного напрямку кейнсіанського регулювання) і монетарної (основного напрямку неоліберального регулювання) економічної політики. В єдності цих двох парадигмальних площин – успіх сучасного господарювання.

Однак, сфера державних фінансів певний час залишалась поза увагою багатьох теоретиків і практиків, що пропонували “нові” моделі державного регулювання, результативність яких була малоефективною. Але проблема залишалась проблемою і об’єктивно перебувала під пильною увагою суспільства. Адже частка грошових потоків, що проходять через систему централізованих державних фондів постійно збільшувалась: від 15% валового внутрішнього продукту дійшла в окремих випадках до 60%. Такі масштаби зробили сферу державних фінансів потенційно могутньою регулюючою силою: основоположною або руйнівною.

До того ж, досвід розвитку світової економіки свідчить, що крайнощі й догматизм завжди призводять до негативних соціально-економічних наслідків. І ще одна важлива деталь. Основні засади державного регулювання повинні обов’язково формуватися на творчому поєднанні різних напрямів теорії при детальному врахуванні національних особливостей і досвіду інших держав. Функціонування економічних законів доповнюється, у тому числі за рахунок їх пізнання, елементами свідомого їх використання і застосування для оптимізації певних аспектів економічного розвитку. Скасування діяння цих законів неможливо, але суспільство у цілому через державне регулювання, як і окремі суб’єкти господарювання (у економічній політиці), може пристосовуватися до суб’єктивних позитивних і негативних властивостей економічних законів і планомірно використовувати їх у своїх цілях.

Список використаної літератури:

1. *Волостюк М.* Підвищення ефективності регіонального управління інноваційним розвитком // *Економіст.* – 2006.- №8.-с.58.
2. *Гесць В.М.* Перспективи розвитку економіки України та можливий вплив на нього інноваційних факторів // *Наука та наукознавство.* – 2006. -№3.
3. *Коротенко Н.П.* Порівняльна характеристика державного регулювання підприємництва в Україні та країнах ЄС // *Актуальні проблеми економіки.* – 2006. -№2.
4. *Ластовецький А.* Державне регулювання у ринковій економіці (досвід промислово розвинених країн)// *Господарство, підприємництво, право.*-2003.- № 6. – с. 126.
5. *Мудрак Р.* Державна регуляторна політика як складова економічного розвитку // *Економіка України.* – 2006. – № 7.
6. *Теория переходной экономики.* Под ред. Николаевой И.П. – М., “Единство”. – 2001. – с. 15.
7. *Травянюк О.* Державне регулювання підприємницької діяльності в Україні // *Вісник національної академії державного управління.* – 2006. – № 3.
8. *Шнипко О.С.* Держава та підприємництво: партнерство в інноваційній діяльності // *Актуальні проблеми економіки.* – 2006. – № 6.

ЦИБУЛЬСЬКИЙ Василь Олексійович – кандидат економічних наук, завідувач кафедри менеджменту Житомирської філії Київського інституту бізнесу та технологій.

Наукові інтереси:

- теоретичні проблеми сучасного менеджменту;
- державне регулювання ринкової економіки